

LİŖQVOMƏDƏNİYYƏTŞÜNASLIQ VƏ ETNOLİŖQVİSTİKA

XX əsrin ikinci yarısında linqvistik paradıqmi əvəz edən antroposentrik paradıqm dil və mədəniyyətin əlaqəsi problemlərinə marağa səbəb oldu. Dilin mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi rolu ideyası son iki əsrdə V. Fon Humboldtdan tutmuş müasir antropoloqlara, kulturoloqlara və etnoloqlara qədər alim və tədqiqatçılar tərəfindən səsləndirilib. Dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni öyrənən ən gənc elmlərdən biri də linqvomədəniyyətşünaslıqdır. Bu elm sahəsi 1990-cı illərdə dilçiliyin müstəqil bir sahəsi kimi formalaşmış, bir çox tanınmış rus tədqiqatçıları (V. A. Maslova, V. İ. Karasik, S. G. Vorkaçev, V. V. Kolesov, V. V. Vorobyov) tərəfindən fəal şəkildə inkişaf etdirilir.

Linqvomədəniyyətşünaslıq dünya mənzərəsini müəyyən edən dilin təbiəti ideyası çərçivəsində yaranıb və inkişaf edir. Sepir-Uorf nəzəriyyəsində möhkəmlənmiş bu fikir bu gün dünyada ən məşhur dil nəzəriyyələrindən biridir. V.A.Maslova linqvomədəniyyətşünaslıq dilçiliklə mədəniyyətşünaslığın kəsişməsində yaranmış, onun predmeti dil və mədəniyyətə malik, dialoqda, qarşılıqlı əlaqədə olan və dili mədəniyyət fenomeni kimi öyrənən elm kimi müəyyən edir. V.A.Maslovanın fikrincə, linqvomədəniyyətşünaslıq vasitəsilə biz dünyaya milli dilin prizmasından baxırıq, o zaman dil xüsusi milli mentalitetin ifadəsi kimi çıxış edir [8, s. 28]. V.İ.Karasik dil və mədəniyyətin əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri haqqında elmi biliklər sahəsi kimi mədəni dilçiliyin mürəkkəb təbiətinə də işarə edir [3, s. 103]. A.T.Xrolenko hesab edir ki, linqvomədəniyyətşünaslığın məqsədi etnolinqvistika və onu təşkil edən fənlərin topladığı bütün məlumatları ümumiləşdirmək, həmçinin dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərini müəyyən etməkdir.

Linqvomədəniyyətşünaslığın tədqiqinə həsr olunmuş ilk əsərlərdən biri G.B. Palmer [8, s. 348]. Müəllif "Mədəni dilçilik nəzəriyyəsinə doğru" adlı tədqiqatında dilçilikdə yeni istiqamət kimi linqvomədəniyyətşünaslıqla bağlı fikirlər irəli sürür, eyni zamanda bir xalqın mədəniyyəti ilə onun istifadə etdiyi dil arasındakı qarşılıqlı əlaqənin ciddi şəkildə öyrənilməsinin zəruriliyini qeyd edir. Alim mədəniyyətlə dil arasında zəruri və aşkar əlaqəni vurğulamışdır. Onun ideyaları tədqiqatçı F.Şafrian tərəfindən dəstəklənmişdir. Tədqiqatçı fars dilinin öyrənilməsinə həsr olunmuş əsərlərində dəfələrlə Palmerin tədqiqatlarına istinad etmişdir [11].

Tədqiqatçı Sabriyeva hesab edir ki, mədəniyyət həm müxtəlif mədəni məzmunlu şəraitdə eyni ifadələrin tələffüzünə, həm də eyni dilin qrammatik xüsusiyyətlərinə, lakin müəyyən mədəni aspektlə bağlı işlənən dil fəaliyyətinin bütün tərəflərinə təsir göstərir. Bundan əlavə, alimin fikrincə, dil və mədəniyyət arasındakı əlaqə müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi zamanı bir-birinə nüfuz etməsi qədər açıq şəkildə görünür. Beləliklə, müəllif belə qənaətə gəlir ki, linqvomədəniyyətşünaslıq mədəniyyətlərarası ünsiyyətin öyrənilməsində ən mühüm aspektlərdən biridir. Bu onunla bağlıdır ki, müəyyən bir dilin mədəni və linqvistik aspektləri haqqında bilik, şübhəsiz ki, müxtəlif cəmiyyətlərdən olan insanlar arasında əlaqə yaratmağa kömək edir [10, s.178-182].

Linqvomədəniyyətşünaslıq haqqında oxşar fikirləri J.B. Pol və A. Koul da söyləmişdir. Müəlliflər yazır ki, siyasətdə həm mədəniyyəti, həm dilini, həm öz ölkəsinin əhalisini, həm də siyasi rəqibinin anlayışını başa düşmək çox vacibdir. Tədqiqatçılar bildirirlər ki, İspaniya və Böyük Britaniya kimi Avropa dövlətlərində baş verən hadisələrin səbəblərindən biri dil və mədəni reallıqlara dözmək istəməmək olub. Alimlər qeyd edirlər ki, münaqişəli problemlərdən biri dil və mədəni aspekt idi [9, s. 34-37].

Linqvomədəniyyətşünaslıq dil və mədəniyyət fəlsəfəsidir [6, s. 30]. Linqvomədəniyyətşünaslıq dili mədəniyyət fenomeni, mədəniyyətin daşıyıcısı kimi öyrənir. Mədəniyyəti dildən istifadə edən insan yaradır. Linqvomədəniyyətşünaslığın obyektini dilçiliklə mədəniyyətşünaslıq, etnoqrafiya və psixolinqvistika kimi bir sıra fundamental elmlərin kəsişməsində yerləşir. Linqvomədəniyyətşünaslığın obyektini ümumilikdə mədəniyyət və dilin qarşılıqlı əlaqəsidir. Linqvomədəniyyətşünaslığın obyektini haqqında bəzi ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. V.N.Teliya hesab edir ki, linqvomədəniyyətşünaslıq dil və mədəniyyətin yalnız sinxron əlaqəsini öyrənir [5]. Ə. Maslovanın sözlərinə görə, bu sahə dili həm sinxron, həm də diaxron olaraq öyrənir. Bundan əlavə, V.N.Teliya linqvomədəniyyətşünaslığın obyektinin universal xarakter daşdığına vurğulamış, V.A.Maslova hesab edir ki, konkret xalqın və ya qardaş xalqların dilinin linqvomədəni xüsusiyyətlərini ayrıca tədqiq etmək lazımdır. Eyni zamanda müəyyən linqvomədəni vahid eyni vaxtda bir neçə semiotik sistemə aid ola bilər: məlum adət frazeoloji vahidə, atalar sözlünə, deyimə çevrilə bilər. Linqvomədəniyyətşünaslığın tədqiqat obyektini proses və hadisələrin məcmusunda reallıq, mədəni informasiyanın tərcüməçisi kimi dilin qarşılıqlı əlaqəsi və dildən istifadə edərək bu mədəniyyəti yaradan şəxsdir; tədqiqat predmeti obyektin insan şüurunun nəticələrini ümumiləşdirən dil vahidləri şəklində miflərdə, rəvayətlərdə, folklor və dini diskurslarda, bədii mətnlərdə, frazeoloji vahidlərdə, metaforalarda, simvolları, atalar sözlərində və s.-də qeydə alınmış hissəsidir [3, s.35-36] Etnopsixolinqvistikada tədqiqat obyektini milli diskursda qeydə alınan nitq hadisələrinin, nitq situasiyalarının məcmusudur; tədqiqat predmeti təzahür və amillərin məcmusunda milli diskursun özüdür [2, s.10].

Beləliklə, linqvomədəniyyətşünaslıq dil və mədəniyyətin bir-biri ilə sıx əlaqədə olduğu və tədqiqatçının həm dilə, həm də mədəniyyətə çıxış əldə etdiyi aydın fənlərarası xarakterli bir elmdir. Dil və mədəniyyət kimi iki qlobal anlayış arasındakı əlaqə bir sıra elmlərdə, o cümlədən etnolinqvistika, koqnitiv dilçilik, etnopsixolinqvistika, linqvistik antropologiya, antropoloji dilçilik, sosiolinqvistika, metalinqvistika, makrolinqvistika, etnosemantika, etnometodologiyada [7, s. 11] öz əksini tapmışdır. Bu müxtəliflik onunla izah olunur ki, dil və mədəniyyət bir çox fərqli cəhətləri özündə birləşdirən son dərəcə geniş anlayışlardır. Hər şeyə əlavə olaraq, ağırlıq mərkəzinin dildən mədəniyyətə və əksinə yerdəyişməsi tədqiqat

²⁵ BDU. İngilis dili kafedrası. Müəllim

sahəsinin perspektivlərini genişləndirir. Dil və mədəniyyət elmləri arasında linqvomədəniyyətsünaslığın yeri nədir? Bir çox rus alimləri linqvomədəniyyətsünaslığın etnolinqvistika və sosiolinqvistika ilə əlaqəsini qeyd edir. N.İ.Tolstoy fikrini belə ifadə edir: “Etnolinqvistika və sosiolinqvistika daha bir ümumi fənnin iki əsas komponenti (bölməsi) kimi qəbul edilə bilər, yeganə fərqlə, birincisi, ilk növbədə, spesifik - milli, xalq, qəbilə, etnik qrupun xüsusiyyətləri nəzərdə tutur, ikincisi isə konkret etnosun (cəmiyyətin) və ümumilikdə etnosun (cəmiyyətin) sosial quruluşunun xüsusiyyətləri, bir qayda olaraq, onun inkişafının sonrakı mərhələsində dil prosesləri, hadisələri və strukturları təcəssüm etdirir. Daha ümumi bir fənn, görünür, linqvomədəniyyətsünaslıqdır [3, s. 104]. V.A.Maslova yuxarıda adları çəkilən üç elm sahəsi arasında əhəmiyyətli fərqlərə işarə edərək vurğulayır ki, linqvomədəniyyətsünaslıq qlobal xarakter daşıyır, həm tarixi, həm də müasir dil faktlarını araşdırır, etnolinqvistika isə tarixi, sosiolinqvistika isə yalnız müasir dil faktlarıdır. Əgər etnolinqvistika, əsasən, tarixi əhəmiyyətli məlumatlarla fəaliyyət göstərsə, müasir materialda bu və ya digər etnik qrupa aid tarixi faktları aşkar etməyə çalışırsa, sosiolinqvistika isə yalnız günümüzün materialını nəzərdən keçirirsə, linqvomədəniyyətsünaslıq həm tarixi, həm də müasir dil faktlarını mənəvi mədəniyyət prizmasından öyrənir [4].

Linqvomədəniyyətsünaslığı etnolinqvistikanın dil və mədəniyyətin yalnız sinxron qarşılıqlı təsirlərini öyrənən bölməsi hesab edən V.N.Teliya fərqli düşünür [4, s.11]. A.T.Xrolenko da V.N.Teliya kimi etnolinqvistikanın üstünlüyünü göstərməklə yanaşı, linqvomədəni təhlil və etnolinqvistikanın ümumi metodoloji göstərişlərini vurğulayır.

Etnolinqvistikani linqvomədəniyyətsünaslıqla oxşar tədqiqat obyektı və predmeti olan xarici elmlərə aid etmək olar. Etnolinqvistika termini ilk dəfə ABŞ-da keçən əsrin 40-cı illərində xatırlanmışdır. Alman mənbələrində “Ethnolinguistik” termini ilk dəfə 1964-cü ildə qəzet başlıqlarından birində işlədilir. Alman alimlərinin araşdırmalarının göstərdiyi kimi [7, s. 248], etnolinqvistika bir çox cəhətdən linqvistik antropologiyaya və antropoloji dilçiliyə bənzəyir. Qeyd edək ki, son 10-15 ildə Almaniyada etnolinqvistika anlayışının daha aydın formada olduğu, artıq dil və nitqin etnoloji tədqiqat vasitəsi və ya predmeti olduğu bir elm sahəsi kimi qəbul edilən əsərlər meydana çıxıb. Bu əsərlərin müəllifləri arasında H.Fişer, V. Hişen, B. İllius, M.Gaenzle, L.fon Karstedt kimi tədqiqatçılar var. L.von Karstedt etnolinqvistikani mədəniyyətin xüsusiyyətlərini və mədəniyyətin etnoloji anlayışını nəzərə alan dil və nitq elmi kimi başa düşür [7, s. 248]. Beləliklə, Qərb alimlərinin etnolinqvistik əsərlərinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, etnolinqvistikanın bir elm kimi geniş şərhinə baxmayaraq, hələ də bütün təriflər üçün ümumi bir özəyi var, yəni onun daha çox dilçiliyə, yəni bu, dilçiliyə mənsub olmasıdır.

Həm XX əsrin ortalarında, həm də sonrakı dövrlərdəki alman etnolinqvistlərinin əsərlərinin bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, az öyrənilmiş ekzotik xalqların dilləri və mədəniyyətləri, məsələn, Yeni Qvineyanın qərb hissəsinin xalqları, şərq Nepal, şərq Peru və s. yerlərdə yaşayan xalqların dillərini öyrənir.

Linqvomədəniyyətsünaslıq və etnopsixolinqvistika bir-biri ilə ən çox əlaqəli elmlərdir. Onların hər biri mədəniyyətin onu dillə ən aydın şəkildə əlaqələndirən xüsusiyyətlərinə diqqət yetirir. Linqvokulturoloq V.A.Maslova mədəniyyətdən kollektiv mövcudluğun “oyun qaydaları” məcmusu, kollektivin sosial praktikası metodlarının məcmusu kimi danışır, bu üsullar insanlar tərəfindən sosial əhəmiyyətli praktik və intellektual hərəkətlər üçün işlənib hazırlanır” [3, s.17-18]. Etnopsixolinqvist V.V.Krasnıx mədəniyyəti “şüurla, qeyri-bioloji, sosial yolla ötürülən bilik və münasibətlərin mürəkkəb məcmusu ilə, davranış stereotipləri ilə, o cümlədən nitqlə... əlamətlər və mənalar sistemi ilə əlaqələndirir”[2, s.19]. Dil təfəkkürün xarakterini, dünyanı tanıma tərzini müəyyən edir, insanın şüuruna, davranışına təsir edir.

Təəssüf ki, kifayət qədər empirik baza ilə dəstəklənməyən və əlaqəli elmlərdə aparılan tədqiqatların nəticələrinə məhəl qoymayan bir çox etnolinqvistik tədqiqatlar hazırda Almaniyada müəyyən davranış modellərini nəzərə alan mədəniyyətlərə tədqiqatlarda daha məşhurdur, dil və nitqə nisbətən kiçik yeri tutur. Rus linqvomədəniyyətsünaslığı ilə etnolinqvistikasını Qərb mənasında müqayisə etsək, biz bu elmlər arasında həm ortaq cəhətlər, həm də fərqli cəhətlər olduğunu müşahidə etmiş oluruq. Qərb etnolinqvistikasının məqsədi dil və nitqin mədəni kontekstdə öyrənilməsidir, o, dilçiliyin mədəniyyətdə yerini müəyyən edən dilçiliyin bir hissəsidir, linqvomədəniyyətsünaslığın məqsəd və vəzifələri isə qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsinə yönəlmişdir. O, dil və mədəniyyət arasında, yəni bu iki anlayış arasındadır və açıq şəkildə fənlərə xarakter daşıyır. Rusiyada qloballaşma kontekstində Qərb mədəniyyətlərinə marağın artması, linqvomədəniyyətsünaslıq kimi elmin inkişafına təkan verdiyi halda, Qərbdə mədəniyyətlərə ünsiyyət qloballaşan dünyanın ehtiyaclarını ödəyərək sürətlə inkişaf edib və inkişaf etməkdə davam edir.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, linqvomədəniyyətsünaslıq dilçiliyin kifayət qədər mürəkkəb sahələrindən biridir, çünki hazırda xeyli sayda müxtəlif mədəniyyətlər və dillər mövcuddur. Lakin bu elmi istiqamət davamlı inkişafdadır. Bu, dil və mədəniyyətdəki daimi dəyişikliklərlə bağlıdır. Linqvomədəniyyətsünaslıq dilçilikdə mühüm rol oynayır, çünki bu, fənlərə istiqamətdir və tədqiqatlar nəticəsində əldə edilən məlumatlar bu məlumatın praktik tətbiqini tapmağa imkan verəcəkdir. Müəyyən ölkələrin dil və mədəni xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əhalinin qarşılıqlı anlaşmasına, eləcə də mədəniyyətlərə ünsiyyətə öz təsirini göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
2. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.,
3. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с, с.17-18
4. Маслова В. А. Лингвокультурология. М.: Изд. центр «Академия», 2004. 208 с.
5. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». — М.: Обнинск, 1995.
6. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. М.: Флинта; Наука, 2006. 184 с.

7. Karstedt (von) Lars. Sprache und Kultur. Eine Geschichte der deutschsprachigen Ethnolinguistik: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde des Doktors der Philosophie. Hamburg, 2004. 294 S.8.<http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/3.htm>
8. Palmer G. B. Toward a Theory of Cultural Linguistics. University of Texas Press, 1996. P 348
9. Harguindéguy J-B. P., Cole A. The Politics of Ethnolinguistic Mobilization in Europe: Language Matters. Routledge. 2017. P 137.
10. Sabrieva M. La place de la linguoculturologie dans la linguistique contemporaine. // Научитрудовенарусенскиуниверситет. Русе. Печатна база при Русенски университет. 2014. Том 53, серия 5.2. С 178-182.
11. Sharifian, Farzad. Cultural Linguistics. In Farzad Sharifian (ed.), The Routledge handbook of language and culture, New York: Routledge.2015. P 473–492.

Açar sözlər: mədəniyyət, dil, xalq, əlaqə, dilçilik, müstəqil sahə

Ключевые слова: культура, язык, народ, связь, языкознание, самостоятельная область

Key words: culture, language, people, connection, linguistics, independent field

Linguoculturology and ethnolinguistics

Summary

Nowadays new fields of linguistics have emerged, and linguoculturology is one of such fields of science. This field of science remains a younger and less studied field of science than other fields and provides researchers with a wide variety of material for scientific activities. Because of it, it is studied in a comparative manner with ethnolinguistics, and their similarities and differences are considered in the article.

Лингвокультурология и этнолингвистика

Резюме

В настоящее время появились новые области языкознания, и лингвокультурология является одной из таких областей науки. Эта область науки остается более молодой и менее изученной областью науки, чем другие области, и предоставляет исследователям самый разнообразный материал для научной деятельности. В связи с этим она изучается в сравнительном плане с этнолингвистикой, а в статье рассматриваются их сходства и различия.

Xülasə

Müasir dövrdə dilçiliyin yeni sahələri yaranmışdır, linqvomədəniyyətşünaslıq da belə elm sahələrindən biridir. Bu elm sahəsi digər sahələrə nisbətən daha gənc və az öyrənilmiş elm sahəsi olaraq qalır və tədqiqatçılara elmi fəaliyyətlər üçün kifayət qədər müxtəlif material təqdim edir. Məhz bu səbəbdən məqalədə o, etnolinqvistika ilə müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuş, onların oxşar və fərqli cəhətlərinə fikir verilmişdir.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva